

MONOSTORI JUDIT

Nemzet és civilizáció, haza és haladás viszonya

Haza és haladás viszonyának vizsgálatakor abból az alap gondolatból kell kiindulnunk, hogy mind Széchenyi, mind pedig Wesselényi egy kettős fejlődési sémában keresete nemzete helyét. Az első fejlődési séma egyenes vonalúnak tekinthető, és az egymásra halmozódó tudás garantálja előremutatását. Széchenyi értelmezésében e fejlődésnek az egész emberiség adja a keretét. Ezen keretek között a nemzetek fejlődésében három szakaszt különböztethetünk meg: a vadság, a barbárság és a civilizáció korszakait.

Az első korszakban a nemzetek erősek, de erejüket fizikai értelemben kell értenünk. A második korszak átmeneti, a nemzetek ekkor gyengék, hiszen fizikai erejüket elvesztették, de lelki erejüket, amely őket a civilizáció korszakába vezetné, még nem nyerték el. A civilizáció pedig a lelki erő, vagyis az ész győzelmét jelenti. Magyarország az átmeneti korszakában van. A mélypontot már néhány emberöltővel előbb átlépte: akkor, amikor a török és a Habsburg-támadások a nemzet testi erejét megtörték. Az átmeneti állapot tehát gyengeséget jelent, de egyben lehetőséget is arra, hogy a nemzet a civilizáció szakaszába léphessen. Ezt a gondolatot Széchenyi a „Világ”-ban így fogalmazza meg: „Most van idő csudákat művelni, most vagy tán soha.”

A cselekvés ideje azonban nemcsak azért jött el, mert a nemzet átmeneti állapotban van, hanem azért is, mert Magyarország fiatal nemzet. A fiatal nemzet fogalmát akkor érthetjük meg, ha a második fejlődési sémát is megvizsgáljuk. Ennek a kerete viszont már nem az egész emberiség, hanem a nemzet. Időkerete pedig a nemzet születésétől a nemzet haláláig tart. Azt írja Széchenyi: „A nemzeteknek ugyanúgy vannak életlépcsői, mint az embereknek.” Hogy miért fiatal ez a nemzet, azt Széchenyi a következőképpen magyarázza meg: Magyarország egészséges fejlődésének – vagyis az emberi értelem kiteljesedése felé mutató előrehaladásának – eredménye, hogy a nemzet gondolkodásában a képzelet, az emlékezet és az ítélőképesség helyes aránya valósul meg. Magyarországon jelenleg a képzelet van túlsúlyban, ami egy nemzet esetében nem magyarázható mással, mint annak fiatalságával. A fejlődésben pedig akkor halad jó úton, ha az ítélőképesség fog felülkerekedni.

E két fejlődési sémát vetíti egymásra Széchenyi, amikor a magyarságot a nemzetek sorában elhelyezi. Célja tehát az, hogy Magyarország mindkét fejlődési sémában, pontosabban a kettő kombinációjában a lehető legjobb utat járja be, vagyis a civilizáció állapotába, a fejlett nemzetek közé lépjen, és ahogy az egyének esetében, úgy a nemzeti gondolkodásban is az ítélőképesség múlja felül a képzelőerőt és az emlékezőképességet. Mind Széchenyi, mind pedig Wesselényi arra keresi a választ, hogy hogyan lehet a nemzet ilyen értelmű felemelkedését megvalósítani. Ezen ideális nemzet pedig három tényezőtől tevődik össze: gazdagság (vagyis közgyarapodás), erő (vagyis a nemzet súlya más nemzetek között) és erény (vagyis a lakosok tiszta erkölce). Az ide vezető utat a következőképpen vázolja Széchenyi: A nemzet felemelkedéséhez két tényező szükséges: a nemzetiség és a közértelmesség. A nemzetiség a nemzethez való tartozást jelenti. Ez az emberi léleknek olyan sajátja, amely az ember gondolatainak és cselekedeteinek

egészét átszövi, amelyet – írja Széchenyi – „...az önbecs megsemmisítése nélkül szinte oly lehetetlen kiirtani, mint bizonyos, hogy a szív kiszakíttatása után világonkron élni nem lehet”. A nemzetiség a haza, a szabadság és a törvényes uralkodó szeretetét, az értük való feltétlen áldozatot jelenti.

A nemzetiség fejlődésének előfeltételei vannak. Ilyen előfeltétel a „concentracio”. A „concentracio” mesterséges egyesülést jelent. Széchenyi ugyanis súlyos problémának látja, hogy Magyarországon mind az egyes emberek, mind pedig a különböző társadalmi csoportok egymás felé előítéletekkel és többnyire ellenségesen közelednek. Ezeket az előítéleteket és ellenséges viszonyulásokat csakis egymás megismerése és a vélemények szabad ütköztetése oldhatja fel. Ezért akarja létrehozni a kaszinót, és serkenteni a lóversenyt is. Meg kell tehát teremteni a pártfelek, a hitvallás, a külön nemzetek és az alkotmány által széttagolt ország egységét. Ezeket a változásokat természetesen nem egyszerre, az egész nemzeten kell végrehajtani, hanem kezdetben csak egy szűk körben, amely majd erjesztőleg hat az egész nemzetre. Ezen a körön Széchenyi mindig a nemesség azon rétegét érti, amelynek lehetősége van a reformok megvalósítására.

Széchenyi tehát a „concentraciót” a nemzetiség előfeltételeként értelmezte. A nemzetiség viszont nemcsak következmény, hanem egyben előfeltétel is, mégpedig a polgári erény előfeltétele. Láthatjuk, hogy Széchenyi e három fogalom között hierarchiát tételezett fel.

A polgári erény négy tényezőből tevődik össze: a kötelességek teljesítése, a haza és a hazafiak szeretete, az uralkodóhoz való hűség, és végül a saját javainkhoz való ragaszkodás, illetve más tulajdonának a tiszteletben tartása. Erre a polgári erényre épülhet a tágabb értelemben vett hitel, amely a bizalmat, a hitet, illetve az adott szó szentségét is magában foglalja.

Visszatérvén a „concentracióra”, Széchenyi azt mondja, hogy e tényező csak az emberi bölcsesség által válhat tartós haszonná, tehát: „minden kifejlődés, előmenetel, erő, érték és szerencsének legmélyebb sarkalata a kiművelt emberfő”. A haladás feltétele tehát a közértelmesség, amely által egyre kevésbé szorul a nemzet másokra. A közértelmesség kifejlődéséhez mindenkinek más és más módon kell hozzájárulnia, aszerint, hogy milyen lehetőségei és képességei vannak. A hazafi kötelessége nemcsak saját műveltségének kimunkálása, hanem honfitársai művelődésének elősegítése is, hiszen e két tényező kölcsönösen előfeltételezi egymást. Minél előkelőbb származású a hazafi, annál több lehetősége van nevelni, a közértelmességet fejleszteni. Ezen feladat a kormányra is vonatkozik, amelynek a törvényességet kell biztosítania.

A közértelmesség a körülmények és a lehetőségek ismeretét jelenti, és az erre alapozott cselekvést, amely az egyén és a közösség, vagyis a nemzet számára a lehető legnagyobb haszonnal jár. Ezért jó, ha minél több embernek nyílik lehetősége arra, hogy munkája után olvashasson. Ez biztosítja a haladást segítő viták kibontakozását. Fontos az is, hogy a tehetősebbek eljuthassanak külföldre tapasztalatszerzés céljából. A külföldre utazó arisztokratáknak azonban mindvégig szem előtt kell tartaniuk, hogy magyarok, Magyarországon élnek, és hogy külföldre csak tapasztalatszerzés céljából utaznak. Hazájukat csak úgy szolgálhatják, ha visszatérnek. A külföldön szerzett tapasztalatoknak, minden emberi gonolmatnak és cselekvésnek a nemzet tökéletesedését kell szolgálnia. Ezen tökéletesedéshez négy tényező szükséges: a tiszta lelkiismeret, amely a differenciált kötelességek maradéktalan teljesítését jelenti; az élettudomány, amely az adott körülmények közötti leghelyesebb cselekedetet jelöli, a képességek arányában;

az egészség, amely a testi és lelki erők együttes fejlesztésében nyilvánul meg, és végül a vagyoni rend, ami azt jelenti, hogy a vagyont a lehető legnagyobb mértékben kell kihasználni, és a jövedelemmel összhangban álló életmódot szükséges választani. Széchenyi nem azért foglalkozik a vagyoni renddel olyan sokat, mert az a legfontosabb, hanem azért, mert Magyarország abban a legelmaradottabb.

Wesselényi számára a haladás alapfeltétele ugyancsak az értelmi műveltség. Míg azonban Széchenyi központi kérdése, hogy hogyan valósítsuk ezt meg egy szűk körben, amely azután az egész nemzetre hat, addig Wesselényit az foglalkoztatja, miként emeljük a parasztságot a nemzet keretei közé, ahol egyáltalán esélye lehet a műveltség megszerzésére, valamint az, hogy hogyan válhatnak a kiváltságosok az önnevelés és a társadalmi (ezen kifejezés alatt társasági, társaságbeli értendő) hatások eredményeképpen civilizált polgárokká.

Széchenyi úgy véli, az arisztokrácia kiműveltsége és nevelő ereje elegendő erő arra, hogy vezetésével az egész nemzet felemelkedjék. Wesselényi viszont úgy gondolja, ha egyes rétegek kimaradnak a nemzet keretei közül, akkor hiábavaló az ideális, pozitív kisugárzású arisztokrácia, a parasztok nem tudják elsajátítani a műveltséget és a nemzeti értékeket. Mindketten egyetértenek a közértelmesség (vagy műveltség) tartalmi vonásaiban. A közértelmesség részének tartják a haza helyzetének reális látását, hiszen igaz, hogy a haza szeretete a fejlődés mozgatórugója, de a túlzott szeretet éppoly káros, mint a haza iránti közöny. A túlzott szeretet ugyanis eltakarja a hibákat, és nem segíti elő a nemzet fejlődését. Wesselényi szerint túlzott szeretetet csak azok engedhetnek meg maguknak, akik műveletlenek, és csak szeretni vagy gyűlölni tudnak, árnyaltabb érzelmekre nem képesek.

Wesselényi szerint a műveltséget a munka és a lelkierő szüli. A műveltség következménye pedig a nemzet ereje és hatalma. A hatalom viszont összefügg a gazdagsággal. Azt írja: „A hatalom neveli a gazdagságot, a hatalmat pedig a gazdagság táplálja”. A szegénység viszont gyengeség. Célját nem érheti el azon nemzet, amely szegény, „mivel a szegénység a végrehajtás módjainak szűkölködésében áll”.

Hasonlóképpen Széchenyi sem ért egyet a „legyünk szegények, de szabadok” tétellel. Ezt önmagában ellentmondásnak tartja, hiszen pénz nélkül az emberi értelem fejlődésére sincs lehetőség, s a nemzet értelmi súlyának csökkenése pedig szolgáshoz vezet. Wesselényi a műveltség mellett, a civilizált nemzet programjának megvalósítása során, a másik sarkalatos pontnak a szabadságot tartja. A szabadságot, amely befolyás a nemzeti létre, lehetőség a nemzet boldogításában való részvételre, és lehetőség az önművelésre.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a haladás fogalma alatt mindkét szerző a haza haladását érti, a nemzeti sajátosságok figyelembevételével, külföldi példákból levont tanulságok által, de mindenképpen a nemzet önjerejéből. A haza pedig azon keret, amelyen belül a haladás megvalósulhat, vagyis amelyen belül azon hazafiak élnek, akik a haladás biztosítékát jelentik. Wesselényi a haladás előfeltételeként értelmezte a magyar alkotmányosság kiterjesztését, az abszolutizmus visszaszorítását. Széchenyi viszont az uralkodóhoz való hűséget hangsúlyozta, és úgy vélte, a legfontosabb feladat, hogy az ország határain belül teremtsük meg a haladás feltételeit. Konceptiója megvalósulásakor viszont olyan független, szabad és erős nemzet jönne létre, amely kikényszerítené a Habsburgoktól való elszakadást. Ez a különbség azonban nem jelenti, hogy a két szerző a haza és a haladás kérdésében az egyik tényezőt fontosabbnak vélte

a másíknál. Ezt a kettős és összefonódó célt más és más úton próbálták megvalósítani. A haza és haladás jelszavai tehát mind Széchenyinél, mind pedig Wesselényinél mindvégig összefonódtak, közöttük fontossági sorrendet, illetve időbeli egymásraépültséget nem jogosult feltételeznünk.

EILER FERENC

Az egyenlőség kérdésköre

A felvilágosodás korának angol és francia gondolkodói a 17–18. században vetették meg a modern természetjog, a szabadság princípiumának kidolgozásával a forradalmian új egyenlőségeszmény alapjait. A rendi-nemesi társadalom lépcsőzetes egyenlőségének mindaddig magától értetődő hierarchizált világát, a 17. sz-i angol és németalföldi előzmények után, a 18. sz. utolsó harmadában a francia és az amerikai forradalom a gyakorlatban is rombolta a középkori társadalom által hitt és vallott, keresztények Isten előtti egyenlősége szekularizált változatának, a törvény előtti egyenlőségnek és a polgári szabadságjogokban való részesedés egyenlőségének programként való meghirdetésével. A felvilágosodás eszméi kovászává váltak az európai monarchiákban szükségessé váló változtatásoknak is, így eljutottak a Habsburg Birodalomba, s annak keleti felébe, Magyarországra is. II. József felvilágosult abszolútizmusának tapasztalatait ismerve, a jakobinus mozgalom bukása után, a közjogi vitával is terhelt reformkorban Széchenyi és Wesselényi vizsgált művei vezérfonalul szolgálhatnak a változások szükségességét felismerő liberális nemességnek a felvilágosodás eszméihez, ezen belül az egyenlőség eszméjéhez való viszonyának megismeréséhez is.

A középkorban a társadalom minden tagjára vonatkozó egyenlőség gondolata csak az Isten előtti egyenlőség kérdésében kapott teret, melynek a teljes lakosság alanya volt tekintet nélkül az egyes egyén gazdasági helyzetére, társadalmi pozíciójára. Eszerint mindenki a tízparancsolathoz mért cselekedetei alapján, egyenlő mértékkel méretik meg az utolsó ítélet napján. Ez a meggyőződés a katolikus Széchenyi munkáiban közvetlenül, leírva is megjelenik,¹ de a református erdélyi gróf gondolatmenetében is ki nem mondottan ugyan, de mindvégig érezhető súllyal van jelen. Ez az istenhit egyfajta morális akkumulátorként működve az ember emberhez való pozitív viszonyulására történő felszólításban mindvégig áthatja műveiket. A szerzők gondolatmenetének egyik kiindulópontja tehát a moralitás érvényessége, előfeltételként való megfogalmazása, mely Széchenyinél hangsúlyosabban a haszonelvűséggel társul, s az egyik morális kulcsgondolathoz, a példaadáshoz is elvezet. A példaadás természetes párjaként jelentkezik mindkettőjüknél a tanulás szükségyszerűsége. A két magatartásforma feltételezi egymást. A példaadás alanya a nemesség, a tanulásé pedig a parasztság és – csak látólagos ellentétként – a nemesség.

Az Isten törvénye előtti egyenlőség szekularizált változata a világi törvény előtti egyenlőség kérdésköre. Bár véleményük megegyezik a probléma megoldásának halaszthatatlan voltáról, mégis jól nyomon követhető az egyenlőség szükségyszerűségének különböző irányból való megközelítési módja. Széchenyi elsősorban a haszonelvűség felől, a téma gazdasági vonatkozásait jobban szem előtt tartva veszi nagytító alá a kér-